

A tak se vracíme, i když nepřím, k otázce druhé strany. Nebude-li nyní založena, neznamená to, že by se politická aktivizace, o níž je řeč, mohla obejít bez nezávislých skupin, organizací a institucí, které, ačkoli by byly organizovány na zcela jiných principech než stranických, přece by měly a musely zaujímat vlastní politické postoje a hájit vlastní politické zájmy. Bude-li demokratizační proces ve svém celku pokračovat, může takto přirozeně vzniklá pluralita poskytnout základ, z něhož vznikne normalizovaný politický život.

Student, 7. května 1968

Doc. Jiří Sláma

O budoucnosti socialistické demokracie v Československu spolurozhoduje ekonomika

Už několik týdnů přitahují pozornost naší veřejnosti ekonomické otázky. I když nadále pokračuje diskuse o tom, jak by se měl vyvíjet politický systém naší společnosti, i když uvnitř komunistické strany zůstává zatím stále ještě otevřenou otázkou termínu a formy příštího stranického sjezdu, i když náš rozum a cit je vždy znovu otrášen dalšími zprávami o nezákonostech a nelidském zacházení s lidmi, od kterého nás dělí v mnoha případech znepokojivě krátká doba — tlačí se ekonomika právem do popředí.

Byla doba, kdy vstup ekonomiky do veliké veřejné diskuse byl podezřelý a jak se ukázalo, ne zcela bez důvodu. Bylo to v r. 1956 po XX. sjezdu KSSS. I když i tenkrát měly otázky ekonomiky a jejího řízení značný společenský význam, bylo jich tehdy přece jenom použito k odvedení pozornosti od klíčové problematiky politických deformací v našem poválečném vývoji a odpovědnosti za ně, a zejména jich bylo použito pro to, aby byl torpedován požadavek svolání mimořádného sjezdu. V tehdy požadovaném mimořádném sjezdu mnozí právem viděli jistou naději na různé rozchod s minulostí a s osobami, které ji reprezentovaly, a na vytvoření záruk zcela nového vývoje.

Je asi ironií osudu, že „vítězství ekonomiky“ a potlačení politických otázek v diskusi r. 1956, zajištěné převážně centrální manipulací (převážně — říkám z toho důvodu, že ekonomické otázky širokou veřejností velmi zajímaly a zajímaly jí právem), byly pro tuto ekonomiku vítězstvím Pyrrhových. I když jsme tenkrát v r. 1956 byli daleko od toho stupně zralosti problematiky a od toho stupně pochopení klíčových ekonomických otázek, kterého je dosaženo dnes, ukazuje naše dvanáctiletá zkušenost s politickými ba-

riérymi, na které naráželo řešení ekonomických otázek, že obratu v ekonomice a v ekonomické politice, ke kterému se dnes propracováváme, mohlo být dosaženo o mnoho let dříve.

Tak jako znamenalo prodlužování defektivního stavu v politice každým rokem nové nezákonnosti a křivdy, prohlubování rozkolu mezi mocí a občanem, prohlubování krize strany a společnosti — rozvíjely se do stále větších rozměrů také ekonomické procesy, které, spřízněné s defektní politikou, vyvolaly vážnou ekonomickou krizi naší společnosti.

Krize, do které se dostal náš politický a společenský systém a koncepce jeho rozvoje, našla svůj korelát, ale také silný zdroj a podnět svého překonání, v kritickém stavu naší ekonomiky i koncepce jejího rozvoje.

Krize ekonomiky, kterou ovládala v tak mnohém vadná a chybná politická moc, krize ekonomické základny moci se nutně stala krizí této politické moci samotné.

Prohlašuji-li nyní, že je na místě vzestup zájmu občanů o ekonomiku, neznamená to, že nehrozí žádné nebezpečí z potlačení nejzřetlivějších otázek politiky pod záminkou nutnosti prvotradního řešení závažných ekonomických záležitostí.

Přesto si však myslím, že je třeba se bez velkých obav ze záměrně navozeného vytlačení politiky z diskuse s ekonomikou věnovat rozsáhlému, hlubokému a samozřejmě veřejnému rozboru ekonomické situace a konfrontaci zájmů a stanovisek v oblasti ekonomiky. Diskuse o cestách demokratické tvorby a kontroly moci musí pokračovat. Mohla by však vyznít naprázdno nebo ztratit na účinnosti, kdyby nebyla vedena v kontaktu s diskusí prohlubující společenské poznání naší ekonomické problematiky. Nejen v naší situaci platí, že hlubinné zdroje politických procesů, konfliktů i retardčních tendencí jsou právě v ekonomice.

SVOBODA A BOHATSTVÍ SPOLEČNOSTI

Otázky ekonomické existence a otázky duchovní existence zaujímají různé místo v systému hodnot různých společenských vrstev a ve společenském povědomí různých vývojových etap lidské společnosti. Přes tuto rozdílnost bychom museli odmítnout jakékoliv nad lid se povyšující, panské představy o tom, že pro dělníky a rolníky je otázka duchovní svobody div ne nicotnou věcí, kterou hladce obětují za ekonomický blahobyt. Je však jisté třeba ukazovat, jak duchovní nesvoboda nejenom omezuje člověka v uspokojování jeho duchovních potřeb, jak ukracuje tuto podstatnou složku jeho životní úrovně, ale jak také oslabuje ve složitých, ale ne významných souvislostech i ekonomiku a ohrožuje ekonomickou existenci každého z nás.

Závažná je i opačná souvislost, kterou by měla mít

stále na zřeteli ta vrstva, která je už profesionálně spjata s duchovní svobodou a je občas nakloněna nedoceňovat otázky ekonomické existence člověka, vrstva inteligence. Jde o souvislost, ve které míra ekonomického rozvoje a míra bohatství společnosti určuje prostor, ve kterém se může pohybovat duchovní a politická svoboda této společnosti.

Jsem ovšem dalek toho, dělat jednoduchá krátká spojení těchto dvou oblastí. Přesto však musím klást otázku: Jaká může být míra reálné svobody pro člověka, kterého jeho zapojení do nedostatečně vyspělé ekonomiky a do korespondujícího technického systému, na němž je založena jeho práce i úroveň spotřeby, poskytovaná mu tomta prací, pro člověka, který je stále ještě připoután k převážně ekonomické a práci podřízené reprodukci vlastního života? A jaká je přirozená tendence politické moci ve vztahu k tomuto člověku? Nebude i socialistická moc — až do doby, ve které bude její ekonomická základna daleko bohatší, — i při nejlepších humanistických záměrech v neustálém pokušení nakládat s tímto člověkem, produktem chudé ekonomiky, jako s manipulovatelným a k manipulaci přímo nabízeným objektem?

Je jisté, že ani bohatství společnosti nechrání před nesvobodou a že dokonce některé způsoby pohybu a života bohaté společnosti a zejména některé způsoby tvorby bohatství, které daly vzniknout a udržovat se bohatým společenstvem, jsou přímým zdrojem omezování svobody a příčinou nesvobody. Přesto však podle mého hlubokého přesvědčení platí, že má-li nějaká společnost dnešního světa dosáhnout vysoké míry politické a duchovní svobody pro všechny své příslušníky, musí to být společnost vysoce efektivní a bohatá.

KONZERVATIVNÍ ZÁJMY MOCENSKÉHO APARÁTU

Z velkého množství ekonomických problémů, které doslova zmitají naši společnost, bych rád poukázal alespoň na dva, které mají na první pohled velmi různou povahu, avšak shodně nesmírný význam jak bezprostředně ekonomický, tak i nepřímou v politice.

Nejdříve několik slov o ekonomických zájmech a tendencích aparátu moci a účastníků moci. Jestliže přihlédneme blíže např. k postavení a úloze centrálního hospodářského aparátu tohoto státu, zjistíme, že je velmi spojen s tou byrokratickou a centralistickou podobou socialismu,* se kterou se nyní chceme důrazně rozloučit. Jakmile začneme důsledně uskutečňovat přechod k socialistické tržní ekonomice a jí odpovídající úloze státu v ekonomice, ukáže se jasně to, co není už delší dobu mnoha lidem v tomto aparátu i

* Je na místě připomenout, že už před více než 100 lety píše Marx bez obalu a výstižně o despotickém komunismu a o demokratickém komunismu jako o různých formách komunistické společnosti.

mimo něj tajemstvím, že tento aparát, který snad vyhovoval dřívějšímu systému, kdy všechna moudrost společnosti údajně jako by vycházela z jednoho centra, je dnes „morálně opotřebovaný“ pro novou situaci a je jenom zčásti — její velikost si netroufám odhadnout — použitelný v situaci nové. Jaký tedy může být poměr tohoto aparátu vcelku (nejde o jednotlivce) k prováděné změně v politice a hospodářství? A naopak: Jak velká může být tato změna, dokud bude v nějaké míře v rukou tohoto aparátu?

Jsem toho názoru, že jenom soustředěný tlak uvnitř komunistické strany a mimo ni, stejně jako určitá míra distancování se strany od celé hospodářské, politické, bezpečnostní atd. mašinérie moci může paralyzovat konzervativní a retardačně působící zájem a vliv této mašinérie a převést společnost do bezpečnějších poloh nové etapy našeho vývoje, ve kterém už bude demokratická kontrola moci zajištěna. Jako komunista (jeden z mnoha podobných), kterému leží na srdci osud země a jejího lidu víc než monopol moci strany, ve které doposud prožil větší část svého života, musím poctivě prohlásit, že bych se silně obával o výsledky tohoto úsilí, kdyby mělo být zajištěno pouze obrodným procesem uvnitř strany. Nejde ani tak o retardační vliv, vyplývající z dřívější přímé angažovanosti poměrně úzké, i když vedoucí části strany v krutostech, nezákonnostech a chybách minulosti. Jde spíše o korumpující účast mnohem větší části strany (a v jistě míře prakticky všech jejich příslušníků) na privilegované a monopolizované moci. Bylo by směšné myslet si, že tato problematika je vyřešena kupříkladu zrušením tzv. kádrového stropu. I za situace, kdy není moc zcela uzavřena nekommunistům, jde o to, jak velké jsou jejich šance, jak je nedostatkem soutěže o moc deformován přirozený vstup nejzdatnějších lidí a nejlepších myšlenek do správy společnosti. Případy, kdy kvalifikaci a charakter nahrazovala stranická legitimace, jsou pouze nejhrubším výrazem této situace.

Nemohu si odpustit otevřenou větu i na adresu postavení a zájmů vrstvy, do které profesionálně patří. Nejsou takto v nějaké míře korumpování podílem na privilegiu moci kupř. i pracovníci v oboru společenských věd? A to zejména do té doby, pokud se nezačnou plně orientovat na výzkum těch socialistických základů našeho společenského života, které nejsou podle mého soudu jednoduše závislé na doposud silně monopolním způsobu tvorby moci v naší společnosti? Tady někde asi věží jádro problému naší objektivizace obsahu, objektivizace společenského postavení a zájmu našich společenských věd. I těchto několik málo poznámek k otázce existenčních zájmů mocenského aparátu, korupce spojené s výlučností tvorby moci a účasti na ní, k postavení a zájmům pracovníků ve společenských vědách i k problému obrody strany ukazuje, jak složitý a náročný úkol má naše společnost před sebou.

PROBLÉMY KOLEM INVESTIC

Zdánlivě zcela odlišný charakter má dnes široce přetřásaná investiční problematika naší země. Svoboda slova, svoboda obhajoby různých ekonomických zájmů vynesla na světlo mnoho velikých investičních požadavků. V pořádku je, že se to vůbec děje a v pořádku je i to, že se to děje na veřejnosti. Doposud převážně kabinetní řešení těchto otázek vedlo k tomu, že se naše tak zvané všelidové vlastnictví fakticky realizovalo ne ve prospěch společnosti, ale že z něho těžily hned ty, hned ony dílčí, skupinové zájmy. Místo toho, aby se tyto zájmy otevřeně a veřejně střetly a omezovaly navzájem — což vždy ulehčuje řešení, které takto bylo a zatím ještě je vloženo v neúměrném rozsahu na bedra politické a hospodářské moci, dosahovaly vítězství kuloárními cestami a vlivy. Jaké ovzduší a jakou morálku v politickém a hospodářském rozhodování to vytvářelo, je zbytečně roznvádět.

Je dobré si uvědomit, že vedle svobody slova, která pouze dovolila, aby se projevil, mají tyto miliardy a desítky miliard investičních požadavků dané chvíle hluboký základ v celém našem hospodářském vývoji už od počátku 30. let tohoto století. Od té doby se totiž datuje vznik a růst dluhu na národním bohatství, který naše společnost na sebe z nejrůznějších důvodů postupně brala — někdy ze svého vlastního rozhodnutí, někdy více či méně pod tlakem okolností. Stačí připomenout ochromení hospodářství v letech krize, plundrování hospodářství za války a vážné nedostatky naší hospodářské politiky v posledních 15-20 letech. V těchto posledních 15-20 letech jsme přidali nejednu částku k tomuto zadlužení u budoucnosti tím, že jsme nelikvidovali přestárle provozy a amortizaci z nich používali k rozvojovým investicím, že jsme přesunovali prostředky ze spotřebního a potravinářského průmyslu na investice průmyslu těžkého a vložili je tam neefektivně, že jsme dále prohloubili zaostrávání ve výstavbě komunikací, bytů, sociálních, tělovýchovných a rekreačních zařízení, fondů pro vědu a školství i pro infrastrukturu vůbec.

Je jenom tragikomickým výrazem neúměrných a téměř velmocenských aspirací naší politiky včetně politiky hospodářského růstu, že jsme i v odvětvích nejbohatěji dotovaných společenskými prostředky orientovali vše na další rozvoj, na výstavbu nových závodů a že jsme přes míru provozovali a provozujeme závody, které měly svoji ekonomickou existenci už dávno ukončit.

Dnes se tedy střetávají investiční požadavky, jejichž podstatná část je o sobě oprávněná. Zrušení huti Konev na Kladně je zrovna tak kategorickou nutností jako podstatné rozšíření bytové výstavby. Avšak zejména v této situaci neexistuje pro žádnou z těchto otázek ekonomické řešení o sobě, jenom z hlediska nutnosti přijetí tohoto řešení jako takového.

Naše „dluhy“ jsou tak velké a „platební schopnost“ našeho hospodářství v daný moment je tak malá, že bude nutné přijímat priority, které vyřadí pro nejbližší dobu možná většinu z těchto o sobě oprávněných požadavků.

Fungující trh, který by pod kontrolou vlastních ekonomických zájmů krotil sebeoprávněnější chutě každého podnikatelského investičního subjektu, doposud nemáme a i když je možno jeho tvorbu urychlit a zesílit jej vpádem zahraniční konkurence do naší ekonomiky (i s využitím zahraniční půjčky), musí daleko největší část této selekce provést hospodářské centrum.

To nemůže nevyvolat obavy v každém, kdo si je vědom toho, jak i v této oblasti typicky makrostrukturálních rozhodnutí, která se obvykle vyhlašuje za vhodný příklad úlohy státu a nedostatečného trhu, nebylo centrum doposud schopno vytvořit a uplatňovat stabilní investiční koncepci s prioritami, které by na základě solidní ekonomické kalkulace zajistily trvalý růst národohospodářské efektivity.

Zejména si musíme být vědomi toho, že oprávněné investiční nároky, které zrodil obrovský dluh na našem národním bohatství, který budeme zmáhat podle výkonnosti naší ekonomiky ne méně než 10—20 let, se v mnoha případech stávají trojským koněm velmi úzkých a těžko postižitelných zájmů různých místních, profesních a jiných kolektivů, které na určitých preferencích, akcích, atp. profituji ve svém společenském, mocenském i hmotném postavení. K jejich podpoře a ochraně a ne vždy ve vlastním zájmu se mnohdy mobilizují veliké kolektivy pracujících a občanů.

V této souvislosti stojí nová vláda a také nové předsednictvo ústředního výboru Komunistické strany Československa i její ústřední výbor před velkými těžkostmi. Každý ústupek těmto tlakům za mez, kterou tvoří potřeba obnovit ekonomickou rovnováhu a optimální strukturu investic (kterou bude ovšem třeba teprve určit a je to úkol nesmírně obtížný a prakticky splnitelný pouze pod 100%) — byť se tímto ústupkem získala jistá politická podpora té či oné mocenské skupině, tomu či onomu stanovisku k budoucímu rozvoji, byť se tím dočasně upevnila moc jako celek — je velmi nebezpečný pro osudy této země.

Zdá se, že naše společnost musí řešit příliš mnoho úkolů najednou. Musí se především důsledně rozejít s minulostí a překonat „volání zpět“ k dřívějšímu monopolu moci, „volání“, na které slyší mnohem více lidí, než na první pohled tušíme. Musí však současně také položit pevné základy pro naši politickou a ekonomickou budoucnost.

Ve skutečnosti jde stále o týž úkol. Politika ve smyslu vedení společnosti nemůže při jeho plnění přeskóčit daný stav. Nemůže také nejít s lidmi. Nemůže se však oportunisticky smířovat s tím, co je, a nepřemáhá setrvačné tendence v ekonomice i ve vědomí

lidí. A co je to nejobtížnější a na čem konečně nejvíce záleží — musí překonávat sama sebe. Sotva to dokáže ze svých vlastních a vnitřních pohnutek. Měla by být tedy vděčná — myslí-li to vážně s demokratickým socialismem — za každý impuls ze strany veřejnosti, za celý ten společenský tlak, který se po lednu rozvinul a který ji nutí, aby překonávala své vlastní bariéry.

Reportér, č. 20, 15.-21. května 1968

Dalimil

Obavy a rozvaha

Půldruhé měsíce po Drážďanech se sešla schůzka představitelů socialistických zemí v pozoruhodně neobvyklém složení: jestliže v drážďanském chyběla tradičně Jugoslávie a méně tradičně Rumunsko, v moskevském zcela netradičně Československo. S výrazným psychologickým efektem — se smíšenými pocity občanů a státníků neúčastněně země — pořadatelé zřejmě počítali (podle budapeštského dopisovatele Tanjuga prý došlo ke schůzce z iniciativy W. Ulbrichta, zatímco J. Kadár k ní měl výhrady), na těsně předcházejícím dvoustranném československo-sovětském jednání nebyla o uvažované schůzce řeč.

Ve smíšených pocitech našich občanů a státníků se zrcadlí proměna nálad. Atmosféra prvních poledňových týdnů a měsíců, kdy všechny nebo téměř všechny spojovala jen jedna obava, aby se to nevrátilo do starých kolejí, je tatam. Pomalu se rovněž zapomíná na mezinárodní obdiv k politické zralosti „demokraticky smýšlejících Středoevropanů“, k „dokonalé režii destalinizace“, k „politickému zázraku pokojné revoluce“. Travičí studní — doma i jinde — jsou opět při práci. Vystoupení prof. Hagera v NDR, kritizujícího J. Smrkovského jako představitele nacionalismu a revizionismu, se zdá být už dávnou minulostí. Počet narážek a víceméně skrytých i otevřených výpadů od té doby výrazně vzrostl.

K vystoupení prof. Hagera došlo v době mezi abdikací A. Novotného a volbou L. Svobody. Národ na ně reagoval jednotně. Od té doby se náš vnitropolitický život značně diferencoval. A připustme, že se stal jaksi „normálnější“: na novém stupni se reprodukuje rozdíly v politickém myšlení jednotlivých skupin a vrstev obyvatelstva.

Obavy vyjadřuje i titulke na první straně nedělního Rudého práva. „Vyvarovat se chyb, které by zmařily velké naděje“. V kontextu zprávy, z níž je uvedená věta vyjmuta, se hovoří o nutnosti postupovat obezřetně, dobře se zamyslet nad každým rozhodnutím, majít čas na důkladné uvážení každé věci. Všechno vlastnosti, které nejsou nikdy špatnými rádcí v politice.

Radikálně naladění lidé si ovšem kladou otázku: neskrývá se za těmito výzvami bezděčná snaha přibrzdit vývoj nebo jej dokonce zastavit? Radikalismus lidí, kteří odmítají jakoukoli obezřetnost a rozvahu, jakékoliv přibrzďování či zpomalování by nezasluhoval velké pozornosti. O slovo se však hlásí politický instinkt vypěstovaný mnohaletými zkušenostmi polovičitých rozhodů s „kultem osobnosti“. Politický smysl výzev k opatrnosti a varování před chybami je proto třeba zvážit v nejširších dobových a společenských souvislostech.

„Československo nežije ve vzduchoprázdnu,“ cituje uvedený článek z projevu J. Smrkovského, „je součástí socialistického tábora a přátelství se Sovětským svazem a socialistickými zeměmi je nedotknutelné, ale naše bratrské vztahy musí být vytvořeny na základě naprosté vzájemné rovnoprávnosti a naši přátelé nám nesmějí mít za zlé, když třeba v tom či onom se od nich budeme lišit.“

Citovaný výrok naznačuje základní problém naší národní politiky. Progresivní socialistické síly u nás usilují o budování nového společenského řádu v souladu s reálnými národními podmínkami a potřebami — usilují o „československý“ socialismus. Jako síly internacionalistické a socialistické usilují zároveň o zachování spolenectví se Sovětským svazem i s ostatními socialistickými zeměmi. To by ovšem nemělo být zásadně v rozporu. Ale jistý — byť i řešitelný — rozpor zde je: stalinský obraz socialismu a s ním spjatý model společnosti, jehož zvláštní odrůdou byl i náš polodemokratický „direktivní“ politický systém, zformovaný v padesátých letech, se zdaleka ve všech socialistických zemích nevyžil.

V mezinárodním ohledu představují důsledky tohoto pojetí socialismu i jisté prvky nerovnoprávnosti ve vztazích mezi socialistickými zeměmi. Ty se pak promítají i ve sféře ideologickopolitické, v podobě tlaku, aby se rozvíjel socialismus podle šablony, která nepředpokládá respektování růzností v sociální a politické skladbě té či oné země, odtud odpor ke „specifickým cestám“ jako k cestám „nacionalistickým“ a „revizionistickým“, jak jsme jej mohli ve zvýšené míře zaznamenat v posledních týdnech: článek Kozlova v Sovětskéj Rossiji, vystoupení T. Živkova v Sofii atd. Odtud i příznačná poznámka v projevu J. Smrkovského: „... ale naše vztahy *musí být vytvářeny* (nikoli *jsou* vytvořeny) na základě naprosté vzájemné rovnoprávnosti...“

Řešení naznačeného rozporu vyžaduje pevného odhodlání, a to zase obezřetnost, opatrnost a rozvahu. Jedno ani druhé, zdá se, nechybí. Odhodlání a obezřetnost ovšem ještě nedělají politiku. Ta musí vyrůst z plného zvládnutí sociálních a politických sil ve *vlastní* zemi. A zde není situace zdaleka jednoduchá. Ani — přísně vzato — čtyři měsíce po lednu nemůže být. Roste nespokojenost sil, které ulpívají setrvačně na